

Кущик Т. О.

ВИЗНАЧЕННЯ ДУХОВНОСТІ У СУЧАСНІЙ ПЕДАГОГІЦІ: ФІЛОСОФСЬКІ, ПСИХОЛОГІЧНІ І РЕЛІГІЙНІ ПЕРЕДУМОВИ

У статті розкрито основні тенденції інтерпретації духовності у сучасній філософії, психології і релігії, визначальні для осмислення цього поняття у педагогіці. Відтак, сформульовано авторське бачення педагогічного визначення категорії "духовність" та її компонентів.

Ключові слова: *духовність, Дух, внутрішній світ, моральний вибір, християнські цінності, духовне становлення.*

В статье раскрываются основные тенденции интерпретации духовности в современной философии, психологии и религии, которые являются определяющими для осмысления этого понятия в педагогике. На основе этого сформулировано авторское видение педагогического определения категории "духовность" и её компонентов.

Ключевые слова: *духовность, Дух, внутренний мир, нравственный выбор, христианские ценности, духовное становление.*

In this article, basic tendencies in the interpretation of spirituality in the modern philosophy, psychology and religion have been revealed that are determinant in defining this notion within pedagogy. On the grounds of this the author's vision of a pedagogical definition of spirituality and its components has been formed.

Key words: *spirituality, Spirit, interior, moral choice, Christian values, spiritual formation.*

Сьогодні у педагогічній науці все частіше порушуються питання, пов'язані з духовністю і духовно-моральним вихованням особистості. Вони є актуальними з огляду на стан сучасного українського суспільства, яке характеризується глибокою кризою духовності. Справді, важко не погодитися з тим, що усі аспекти життя і діяльності людини несуть на собі відбиток руйнівних процесів у сфері духовності і моралі. Це, в свою чергу, визначає основоположний характер проблеми духовно-моральних вимірів буття людини у педагогіці. Зокрема, розв'язання питань, пов'язаних з вихованням духовності, є визна-

чальним щодо подальшого розвитку молоді: у якому напрямку і як вона розвиватиметься і яким чином взаємодіатиме зі світом.

Як вважає академік О.В.Сухомлинська, постійна присутність проблеми духовності в ідеологічному, інтелектуальному, культурному полі можна пояснити тим, що вона не має однозначного й остаточного вирішення [37, 30]. Напевно, тому в межах українського педагогічного простору на сьогодні представлено чимало досліджень духовності, що висвітлюють це поняття під зовсім різними, а часом і суперечливими кутами бачення. Як правило, різноманітні тлумачення духовності спираються на світоглядні позиції їхніх авторів, що породжує полеміку щодо її розуміння. Про це зокрема пише і Я.Турбовської, вказуючи на те, що емоційність обговорення сутності духовності зумовлена «нескінченим розмаїттям особистісних пристрастей й вподобань» [40]. Останнє, очевидно, можна пояснити тим, що духовність є категорією насамперед філософською і релігійною, яка поступово «педагогізується» і вростає в систему понять педагогіки [37, 31]. Разом з цим, у педагогіці сьогодні відсутнє універсальне трактування терміну духовність. Зважаючи на все вище сказане, **актуальним** видається розкриття філософських, психологічних і релігійних передумов педагогічного визначення духовності. Вважаємо, це допоможе сформувати нове, універсальне педагогічне бачення цієї категорії.

У контексті **останніх досліджень з педагогіки**, категорія духовність тлумачиться по-різному. Г.П.Шевченко розглядає її як специфічну властивість людини, внутрішню енергетичну силу особистості, а також як проблему оволодіння смисложиттєвими цінностями, цілями та смислами. Привертає увагу і трактування духовності як процесу постійного сходження до вершин найвищих цінностей і реалізації їх у практичній діяльності. Як вважає педагог, духовність потрібно розглядати як «цінність і як невід'ємну ознаку людини», «стрижень життя», «творчість за законами краси і красу вчинку» [45, 3-15]. Також автор говорить про властивість духовності інтегрувати енергію, екологію і красу людського Духу, і пов'язує з духовністю здатність до переживання краси духовного світу і різних його виявів, як-от наукового, естетичного, сердечного [44, 11]. Крім цього, Г.П. Шевченко зазначає, що «духовність особистості вміщує в собі гармонію, (...) моральні імперативи, єдність думок і почуттів» [46, 7].

На думку О.Сухомлинської, духовність є складним психічним феноменом самоусвідомлення особистості, внутрішнім сприйманням, привласненням нею сфер культури, олюдненням, вrostанням в неї і розумінням як власного надбання [37]. Як вважає А.Богуш, духовність

можна визначити як своєрідний інтелектуально-чуттєвий і емоційний стан особистості, що характеризується тлом позитивної поведінки і діяльності людини, а також визначає її як особистість [7]. Н.Лавриченко тлумачить духовність як спосіб індивідуального світопізнання і співвідношення, що поєднується зі складним механізмом саморефлексії (визначає ставлення до себе) [22]. Згідно з поглядом О.Вишневського, духовність є найвищим щаблем серед ієрархії цінностей і водночас абсолютною цінністю. Педагог розуміє під духовністю обумовлену світоглядом і вірою спрямованість людини до Бога і до ідеалів, які перебувають на нижчих рівнях ієрархії цінностей і трактуються згідно з Божим законом. О.Вишневський розробив власну систему цінностей, пов'язаних з моральним, особистісним, естетичним, родинним тощо аспектами життєдіяльності людини. При цьому духовність розуміється і як шлях до Бога, зорієнтованість людини на практичному додержанні Божих заповідей [12, 193]. На думку Т.Саннікової, “духовність» – це складний багатоструктурний феномен, який характеризує внутрішній світ індивіда і виявляє себе через: моральність, збереження чистого сумління, безкорисливість, відповідальність, служіння людям через добродіяння, ввічливість у стосунках [32, 4]. Г.Авдіянц визначає духовність як внутрішнє життя суб'єкта, його почуття, думки, погляди, стосунки, що спрямовані на усвідомлення та засвоєння Істини, Добра і Краси [2]. Як вважає К.Фоменко, духовність визначає вектор руху людини до постійної роботи над своїм внутрішнім світом, над самовдосконаленням [42]. У свою чергу, згідно з визначенням К.Чернухи, під духовністю слід розуміти інтегровану властивість особистості, яка виявляється у потребі жити, творити у відповідності з ідеалами істини, добра, краси, як показник людських взаємовідносин, морально-естетичної та громадянської позиції, здібності до співчуття, співпереживання, милосердя [43, 16].

Водночас, сьогодні ще не склався універсальний підхід до тлумачення терміну духовність. У контексті педагогічної науки, сьогодні **актуальним** є формулювання такого визначення духовності, яке б відповідало виховним запитам української держави і було основоположним у здійсненні ефективного духовно-морального виховання. Таке педагогічне тлумачення духовності можливо скласти, враховуючи надбання не лише педагогічної науки минулого й сучасності, а й філософські, психологічні і релігійні інтерпретації поняття. Відтак недостатнє теоретико-педагогічне обґрунтування поняття зумовлює **актуальність** обраної теми статті “Визначення духовності у сучасній педагогіці: філософські, психологічні і релігійні передумови».

Метою статті є розкрити філософські, психологічні і релігійні передумови педагогічного обґрунтування духовності і на основі здійсненого аналізу й надбань педагогічної науки сформулювати власне визначення духовності і виділити його основні складові.

У загальному, філософія розглядає духовність як необхідну умову розрізнення людини і тварини. Так, визначення духовності, дане у філософському енциклопедичному словнику, ототожнює її з ідеальним початком, з якого походить творча сила, яка удосконалює і піднімає людину в чистий і ціннісний світ, де існують любов, добро, співчуття, творчість, справедливість, свобода [41, 81]. Крім цього, сучасна філософія розглядає духовність у контексті розвинутої совісті, інтуїції і властивості містично перебувати в певних вимірах духовного буття [36, 207]. Сюди ж, визначення, подане у вже згаданому філософському енциклопедичному словнику орієнтує розглядати духовність як категорію буття людини, яка свідчить, що воно здатне до творення і самотворення. Осмислення сутності людського буття через категорії “дух» та “духовність» дозволяє зрозуміти людину в контексті її здатності не лише до пізнання і відображення навколишнього світу, а й його творення. Так, “духовність постає як інтегральна категорія, що виражає теоретико-пізнавальну, художньо-творчу та морально-аксіологічну активність людини» [41, 179]. Згідно з наступним визначенням духовності з філософської позиції, вона є нематеріальністю, безплотністю у першому значенні; одухотвореністю, наповненістю духом творчості, духом, який творить; процесом гармонійного розвитку духовних властивостей людини [35, 209]. У статті “Ілюзія духовності в світі інформаційної завершеності» А.Зуєв поняття духовність тлумачить як “ту внутрішню силу людини, що дає їй змогу відчувати себе і самоствердитися як особистості, тобто усвідомлювати, що на основі власних переконань про красу та справедливість, істину та абсолютність життя можна творити таку цілісність себе, яка буде важливою для іншої людини, що сама займається самотворчістю» [17, 31].

Водночас у сучасній філософії сьогодні вже стало традиційним розуміння духовного буття як зверненості людини до Бога, про що зокрема зазначає К.Бурцева [11]. У цьому ключі наведемо думку відомого філософа І. Ільїна, який говорить про те, що “духовність людини не збігається зі свідомістю і не вичерпується думкою, не обмежується сферою слів і висловлювань. Духовність глибше всього цього, більш могутня, багатша, значніша і більш священна. Духовна людина навчається схилитися перед Богом, шанувати саму себе, бачити і цінувати духовність у всіх і бажати творчого розкриття і здійснення духовного життя на землі» [18, 399-400].

Розглянемо детальніше філософське підґрунття духовності. Як філософсько-етичне поняття духовність тлумачиться як ознака переходу людини у світ цінностей. А саме, етичний вимір інтерпретації поняття передбачає, що призначенням духовності є спрямування життєдіяльності людини у моральнісний вимір. Для прикладу, О.Шрамко вказує на те, що "в сучасній філософській думці вимальовується її (духовності – прим. Т.Куцик) беззаперечна моральнісна основа (...)" [48, 284]. Український філософ С.Кримський визначає духовність як здатність особистості розбудовувати себе у напрямі вищих ціннісних інстанцій. На його думку, "духовність мислиться як еквівалент морального розуму, гуманізму, совісності, пошуку ідеалу, в якому єдність блага, істини і краси створює смисловий стрижень духовної діяльності людини" [49, 137]. Далі вчений робить висновок, що духовність є змістом та спрямованістю буття людини. Звідси і таке формулювання: "Духовність – це здатність переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній всесвіт особистості на етичній основі" [33]. Водночас, неабияку актуальність має твердження філософа про те, що "на тлі нових інтерпретацій та феноменів духовності фундаментальне значення зберігає і в XXI столітті християнський Декалог і, насамперед, трійця: Віра – Надія – Любов" [там само].

У філософсько-соціальному розумінні духовність розглядається як форма інтеріоризації в опануванні соціального досвіду, детермінаційно-імперативний компонент буття людини, імпульс, аналог і зміст її творчої місії (І.Бокачов) [8], сукупність вражень, ідей і цінностей (В.Попов) [30], як перспектива для подолання екологічних й інших глобальних проблем, шанс людству попередити антропологічну катастрофу (М. Баскова) [5], як сфера самобудівництва особистості, набуття власного індивідуального образу на основі моральних цінностей (Л.Смірнова) [34]; а також як умова формування монадної особистості (С.Кримський) [33]. Зупиняючись на останньому визначенні, варто підкреслити, що дослідник розглядає духовність як неповторність не лише індивіда, а й як неповторність нації, оскільки, вважає С.Кримський, кожна нація є історичною особою. Більше того, у філософсько-соціальному розумінні, **"особистість не може бути об'єктом, тобто тим, що протистоїть людині, а тільки суб'єктом. Так як і Бог не може бути об'єктом, це тільки суб'єкт. Це значить, що особистість треба зрозуміти, тобто включити в своє життя"** [33]. Відтак, справжня духовність, на думку вченого, є служінням іншим людям. С.Кримський наводить ще одне визначення духовності як ціннісного домобудівництва особистості, шляху до формування

внутрішнього світу, який уможливить цілковиту незалежність людини від контексту і зовнішнього життя, дозволить їй залишитися тою ж людиною собі.

Аналізуючи подані вище трактування, можемо стверджувати, що сучасна філософія розглядає духовність як мірило взаємовідносин людей у суспільстві, канал зв'язку між людьми та об'єднуючий чинник людства. Крім цього, духовність є умовою цілісного існування особистості як взаємодії внутрішнього і зовнішнього світів. Важливими філософськими ознаками духовності є творчість і гармонійність. Вимальовується і найважливіші, на нашу думку, компоненти духовності – життя духу всередині людини, динамічне, спонукаюче людину до самовизначення, а також здатність особистості здійснювати моральний вибір.

У довідково-енциклопедичній літературі з психології можна знайти кілька визначень духовності. Наведемо деякі з них. Так, духовність тлумачиться як специфічна якість людської психіки, яка характеризується системою піднесених потреб індивіда, його самореалізація на основі вищих соціальних цінностей [15, 60]. Також, духовність визначається як пошук, практична діяльність, досвід, засобом яких суб'єкт здійснює у самому собі перетворення, необхідні для досягнення істини, для самовизначення; духовно-практична (не утилітарна) діяльність з творення себе, самовизначення, духовного зростання [9, 149].

У науково-дослідній царині психологічні аспекти духовності вивчали Б.Братусь, В.Слободчиков, І. Бех, В.Зінченко, В.Знаков, В.Шадриков, Ж.Юзвак, А.Андрушкевич, І. Льїчева та інші. Ми б хотіли зупинитися на деяких сучасних тлумаченнях духовності у межах психологічної науки. Так, Б. Братусь відносить духовність до родових визначень людського способу життя як феномен, що виступає у багатстві і багатообразності, як суб'єктивне буття, особлива реальність. На думку вченого, психологічним підґрунтям духовності є «специфічні функції смислових утворень як основні конститууючі одиниці свідомості особистості» [26, 121]. Також, обґрунтовуючи роль духовності у розвитку особистості, дослідник зазначає, що духовність надає зміст життю людини. А саме в ній (духовності – *Т.Кушчик*) людина знаходить відповіді на ті питання, які її хвилюють (наприклад, смисл життя, критерії добра і зла, гарного і потворного тощо). Б.Братусь розглядає духовність в контексті її властивості відкривати людині доступ до любові, совісті, почуття обов'язку, науки і релігії, а також вказувати їй на те, що є для неї головним і найбільш цінним, давати їй те, заради чого варто жити [там само].

І.Бех вважає, що особистість варто розглядати цілісно – у поєднанні фізичного і духовного начал. Тому духовність у нього, передусім, пов'язана з моральною культурою людства. Водночас І.Бех трактує духовність як Дух, який є в людині через прийняття нею Христа [6, 205]. Тому духовність можна розуміти і як здатність особистості стати вище за повсякденне життя і потреби і орієнтуватися на майбутнє. Крім цього, роздумуючи над духовними цінностями у світлі християнства, дослідник вказує на їхню роль у визначенні того, як людина сприймає Бога, вищий світ, а звідси і решту людей. У цьому контексті головна роль відводиться вірі, надії і любові. Разом з цим, якщо людина не приймає духовні цінності, це свідчить про відсутність любові до Господа, а також про те, що людина зосереджена на собі, власних потребах і почуттях [6, 203].

За Ж.Юзвак, духовність слід розуміти як психічний феномен – психічну якість людини, що гармонійно поєднує специфічні риси інтелектуальної, чуттєво-емоційної і вольової сфер психіки, завдяки яким у людини формуються потреби у пізнанні світу, самої себе, людей навколо і засвоюються духовні цінності. Крім того, дослідниця розуміє під духовністю здатність до удосконалення й самовдосконалення на психічному та особистісному рівнях [49, 5-7.] Автор виділяє такі основні компоненти духовності: потребово-ціннісний, пізнавально-інтелектуальний, вольовий, поведінково-діяльнісний, почуттєво-емоційний, гуманістичний та естетичний.

В.Слободчиков вважає, що духовність варто розуміти як глибинну сутність людини, що визначає її як родову істоту. На думку вченого, "людина духовна настільки, наскільки абсолютний Дух став її суб'єктивним духом». Відтак, духовність виявляється у своїй найбільшій мірі тоді, коли її носій вступає в особисті стосунки з Богом. Тоді духовність стає способом життя людини. При цьому важливо зазначити, що Бог розглядається В.Слободчиковим як вища Основа буття усього, що існує [34, 338].

Як вважає о. Б.Нечипоров, який працює у галузі розробки християнської психології, духовність слід розуміти в ключі "Відродження". Цим терміном дослідник називає триєдиний шлях, яким проходить людина на шляху самовдосконалення. При цьому важливим є розуміння людини як вищого творіння Божого і великої цінності з погляду християнства, оскільки у кожному є закладена святиня – образ Божий, вічний і нетлінний. У цьому контексті, на шляху здобуття духовності, на думку о.Б.Нечипорова, людина, по-перше, проходить шляхом збагачення свідомості духовними смислами, що відбувається у процесі

пізнання власної сутності; по-друге, здійснює покаєння перед Богом і, по-третє, вступає на стежку особистого благочестя, що є, фактично, її зорієнтованістю на творення добра [27, 47].

Досліджуючи основи духовно-морального здоров'я людини, А.Андрюшкевич розуміє під духовністю здатність людини обирати і розрізняти істинні моральні цінності і підкоряти їм свої вчинки, поведінку і спосіб життя. Автор також тлумачить духовність як джерело активності людини, умову зростання й ускладнення її психічного світу, внутрішню детермінанту дій і вчинків людини, її способу життя в цілому. Зазначається, що духовність визначає спрямованість особистості, сприяє її спасінню від аморального шляху, який веде до загибелі, фізичному та психічному здоров'ю, виживанню людини в соціальному середовищі, а якщо йдеться про макромасштаб, то й поступальному розвитку суспільства і людства в цілому [3, 21].

І. Ільчова вважає, що духовність є особливою частиною буття людини, специфічною нормою відображення об'єктивного світу, додатковий засіб для того, щоб у ньому орієнтуватися і з ним взаємодіяти. На думку дослідниці, варто говорити про принципову єдність матеріального і духовного незважаючи на їхню показну незалежність [19, 6]. Автор робить висновок, що трактування ідеї духовності в християнській релігії пов'язане з усвідомленням людини образом Божим, а власне духовність розглядається як святість. Крім цього, духовність розглядається як еталонний образ людини й її буття, що відповідає загальнолюдським моральним ідеалам, які осмислюються індивідом як цінності і стають регуляторами його різноманітних життєвих виявів [19, 17]. Виступаючи як вищий моральний імператив, духовність спонукає людину рухатися шляхом самовиховання і самовдосконалення [19, 10].

Відомо, що прямиий, первинний смисл терміну духовність пов'язаний з релігією і з поняттям «Духу» зокрема. Відтак у контексті релігійно-філософському духовність розуміється як а) стан духовного; складене лише з одного Духа; б) пов'язане з духовним відомством (наприклад, духовенство, духовний навчальний заклад); присутність Духа Божого у людині; безпосередній контакт душі з яким-небудь «зовнішнім» духом (наприклад, стриманість духом, перебування в дусі); якісна властивість душі бути образом (ейдосом, дзеркалом) Духа Божого. Згідно з вченням апостола Павла, істинна духовність співвідноситься з внутрішнім пізнанням тих світів і горизонтів Буття, які приховані від зовнішніх органів чуття; вона дає людині містичну здатність прямо розуміти – внутрішнім оком, інтуїтивно – сутність

речей і безпристрасно оцінювати совістю власні наміри і вчинки [36, 209]. Крім цього, у християнській антропології духовність розуміється як вираження вищого моральнісного спрямування людського буття до Бога [41, 179].

Цікаво, що на противагу релігійному розумінню духовності, у переносному, світсько-матеріалістичному смислі духовність найчастіше тлумачать як потяг людей до вершин культури і удосконалення власних творчих вмінь. Також, поняття духовність вживають, коли йдеться про добровільний вибір індивідом найважливіших цінностей та ідеалів, і підкорення свого життя їхнім вимогам [36, 209]. .

Якщо звернемося до православ'я, виявимо, що духовність є одним з ключових понять православної педагогіки. Розуміння духовності у православної педагогіці виходить з того, що вона розглядається як частина християнського богослів'я. Православна педагогіка тлумачить це поняття у контексті розуміння зв'язку між метою життя людини і Богом через воцерковлення душі. Вона визнає реальність духовної основи людини, а також реальність духовного світу як світу духів, включаючи і демонічних духів. Звідси неможливим вважається духовне зростання людини через розвиток психофізичних функцій, наприклад, інтелекту, волі чи почуттів.

У православної педагогіці духовність розглядається як результат духовного виховання і воцерковлення людини. У свою чергу духовне виховання є ні чим іншим, як стяганням Святого Духу, шляхом “покаяння, смирення, морального очищення у процесі постійного діалогу живої душі з Богом живим» [47]. Щодо воцерковлення, воно розглядається як одухотворення життя, преображення його силою Святого Духу. Так, на думку архімандрита Тихона, намісника Псково-Печерського монастиря, “духовність – стягання Духа Святого, за Серафимом Саровським», “царство Боже всередині нас (Лк. 17, 21)», а також “очищення душі людини від пороків і страстей» [4]. Вона відрізняється від моральності, яка є виконанням Євангельських заповідей.

Отже, духовність у православної педагогіці не збігається зі свідомістю, не вичерпується думкою і не обмежується сферою слів і висловлювань. Вона тлумачиться як поняття глибше [47]. Звідси, духовна людина вчиться схилитися перед Богом, шанувати саму себе, бачити і цінувати духовність в оточуючих і “бажати творчого розкриття і здійснення духовного життя на землі» [там само]. Тому важко не погодитися з думкою, що у православної педагогіці поняття духовність співзвучне поняттю святості. Про це, зокрема, пишуть українські дослідники М.Даниленко та І.Мельниченко, на думку яких

“асоціативно і онтологічно православна духовність ближче всього до поняття “святість». У свою чергу святість розглядається як граничний результат розвитку духовного початку в людині [48]

Разом з цим у межах православної культурної традиції духовність тлумачиться як оновлення особистості і переродження її з “старозавітної» у “новозавітну» людину [10]. Тоді духовне вдосконалення людини мислиться “більше ніж ідея та цінність – це вимога до людини» (Т.В.Борисова) [там само]. Згідно з вченням преподобного Никодима Святогорця, це є вимога самого Бога: “...не можемо не бачити, що Бог вимагає від християн повноти досконалості, вимагає, тобто, щоби ми були досконалими в усіх чеснотах» [28, 17].

У релігійному вимірі духовність тлумачиться сьогодні і з позицій нехристиянських. Так, на противагу педагогам, які вбачають шляхи виховання духовності у відродження християнських ідей, низка авторів в Україні вважають, що за основу виховання духовності доцільно брати інші релігійні і окультні (зокрема, антропософські та езотеричні) вчення. За словами О.В.Сухомлинської, “(...) Сьогодні отримують досить широке розповсюдження концепції езотеричного, ноосферного розвитку (і, відповідно, духовності), які, з одного боку, пов’язують духовність з природою і людиною, а з іншого – з різними філософсько-релігійними вченнями» [37, 24].

Так, з окультних вчень, на які спираються педагоги у вихованні духовності, в Україні відомі ідеї Р.Штайнера, німецького філософа-містика, який на початку ХХ століття очолював німецьку секцію теософського товариства, а згодом створив власне “дочірнє» вчення антропософію. Відтак, прихильники антропософії почали об’єднуватися у так звані “антропософські товариства»-секти. Що ж таке антропософія? За визначенням російського вченого Д.Таєвського, це синкретичне окультно-містичне вчення про людину як носія таємних духовних сил [39]. Більше того, шведський дослідник Свен Ове Ханссон називає антропософію “найбільш вдалою окультною релігією в Європі», що співзвучне з думками інших західноєвропейських вчених, згідно з якими антропософія є “найбільш розвинутою сучасною формою західного езотеризму» і “високоорганізованою окультною групою» [13].

Викликає подив, що, незважаючи на містичні і окультні погляди самого Р.Штайнера, його концепція не відлякує сьогодні українських педагогів, які засновують “вальдорфські школи». Доцільність використання антропософського вчення у вихованні духовної людини вони пояснюють тим, що за вальдорфською педагогікою, воно (виховання) ґрунтується на розумінні Р.Штайнером дитини у єдності її

фізичного і божественного начал (тіла і душі). Точніше, людина, на думку Р.Штайнера, складається з семи елементів: фізичного тіла, ефірного тіла, астрального тіла, "я», самодуху, життєвого духу, духовної людини [32].

Використовуючи певні форми окультизму і мистецтва, послідовники Р.Штайнера вважають, що вони здійснюють еволюційний розвиток духу (на їхню думку, духом керує закон перевтілення), що і є в їхньому розумінні духовним розвитком. Водночас, ось що пишуть стосовно концепції розвитку дитини у вальдорфських школах дослідники Ден Даган і Джуді Даар: "Предмети є типовим прикладом використання сектою звичних назв, під якими розуміється щось цілковито відмінне. Наприклад, коли антропософи говорять про розвиток дитини, вони мають на увазі 3 штайнерівських семирічних цикли (містичне число), в процесі яких душа дитини поступово перевтілюється з духовного світу, і "фізичне», "ефірне» й "астральне» тіла входять в те, що головний антропософ називає правильною взаємодією між собою, для того, щоб змогло втілитися "внутрішнє я», яке досі балансувало між смертю і новим народженням» [13].

Крім того, варто зазначити, що божественне начало, про яке говорять вальдорфські педагоги, передбачає орієнтацію на багатобожжя. Наприклад, у вальдорфських школах пратикують молитви до "богасонця», "матері-землі» тощо [16]. Незважаючи на це, за словами вітчизняних вальдорфських педагогів, вони не зосереджуються на теософізмі і антропософізмі, закладених Р.Штайнером у концепцію його школи. Так, цитуючи Л.Литвин, "українські педагоги-практики, дошкільні працівники, які працюють у системі вальдорфської педагогіки, розглядають цю систему не в плані антропософського вчення, а як різновид ідей вільного виховання гуманістичної педагогіки». Відтак, відкриваються навчальні заклади, які здійснюють духовний розвиток особистості за принципами вальдорфських шкіл.

Для виховання духовності деякі українські педагоги використовують у навчально-виховному процесі "духовно-космологічні» ідеї Реріхів, імена яких пов'язані зі створенням теософського езотеричного вчення "Агні-йога». Агні-йога, або "Жива етика», також "Йога космічного вогню», за визначенням Д.Таєвського, є синкретичною сектою, що входить до групи "Новий вік» (New Age). Як пише Р.Аблеєв, у цьому вченні поєднані "східні витoki філософського гнозису, логічна психотехніка духовної практики Живої Етики – Агні Йоги, а такоже прискіплива увага до ірраціональних здібностей пізнання людини» [2]. Водночас, дослідження текстів, які використовує вчення, і листів

О.Реріх, виявляють у них посилання на “непереборні окультні закони», а також на “окультну доктрину» [38].

Пов’язана з теософською системою О.Блаватської, догматика агні-йоги має за основу вчення про духовний вогонь, який розглядається як джерело всіх духовних і матеріальних форм і виявів Всесвіту. Священними вважаються тексти (в основному, авторства О.Реріх), які писалися в стані трансу шляхом т.з. “автоматичного писання», передані Реріх тибетськими вчителями.

Погляди М.Реріха, зокрема ідея добродійного синтезу або єднання культур, розглядаються в українській педагогіці як підґрунтя для полікультурної освіти (Ю.Сива). Крім цього, і Т.Антоновська зазначає, що “величезне значення для розуміння суті, мети й завдань полікультурної освіти мають ідеї російського мислителя М. К. Реріха про “благодійний синтез», під яким він розуміє “єднання культур як основний чинник взаєморозуміння й позитивного співробітництва представників етнокультурних систем». Відтак, тезу “мистецтво об’єднує людство», на думку деяких вчителів, можна взяти за вектор виховання на основі ідей прекрасного. На доцільність впровадження ідей Реріхів і Р.Штайнера у педагогічну практику вказує також О.Волошина, яка вважає, що вони допоможуть виховати в учнів толерантність. Крім цього, з ідеями М.Реріха пов’язують особливості формування емоційної культури (О.Гречина, І.Коваль, В.Півторापавло) і виховання на основі педоцентризму (О.Білецька).

У сучасній українській педагогіці сьогодні також спостерігається спроба використання неоязичницьких ідей у вихованні духовності молодого покоління. Язичництво як “віра наших предків» розглядається як “дуже складне і цілісне духовне утворення», що є основою формування духовності, зокрема у вищому навчальному закладі. “Велесова книга», пам’ятка українського язичництва, на думку прихильників неоязичництва, у педагогіці є “формулою мудрості» і заряджена “неабиякою духовною енергією» [25, 441]. Однак автори дослідження “Формування духовності у студентів-юристів на заняттях з ораторського мистецтва» вживаючи поняття “духовність», “духовна енергія», “духовна сила», “духовне утворення», “духовні цінності» тощо не відкоментовують термін “духовний». Незважаючи на деякі вказівки на зв’язок язичницької культури з християнством і православ’ям зокрема, духовність у дослідженні, очевидно, розуміється як язичницький релігійний світогляд, що протиставляється християнству: “Дощечка 6-а Книги Велеса чудово формулює думку наших предків про справжню суть християнізму: “А греки, хочачи охристити нас, аби ми забули своїх богів, сподівалися,

що в такий спосіб вони повернуть нас до себе та зроблять з нас своїх невольників» (*Виділення наше – Т.Кущик*)[25, 443-444].

Реакція на вплив нових релігійних течій на педагогіку духовності досить неоднозначний. Так, Л. Кальницька, авторка статті «Духовність як важлива категорія перехідної доби», вказує на те, що «розвиток релігійної духовності в Україні переживає нині досить складні часи» [19, 87]. Однією з головних причин дослідниця вважає появу нових релігійних течій, «які не сприяють формуванню сприятливої духовної ситуації». Відродження національного духу авторка пов'язує насамперед з загальнолюдськими цінностями, «які були освячені християнством». Таку духовність, на думку Л.Кальницької, можна назвати новою. Сама така духовність, заснована на єдиній церкві і релігії (християнській), як зазначає педагог, змінить соціальне середовище і приведе до політичного та економічного відродження [19, 87].

Ми погоджуємося з думкою Л.С.Кальницької про доречність виховання молодого покоління на цінностях християнства. Оскільки християнська, зокрема православна (а у деяких регіонах і католицька) релігія, протягом століть були і є доміантними в Україні, вони розглядаються як джерело культурного і духовного розвитку суспільства. Накопичивши великий виховний потенціал, християнство розробило важелі виховного впливу на людину, які склалися у струнку педагогічну систему (що, зокрема, довів Є.Шестун) і які є альтернативою методам духовно-морального виховання, що їх пропонує світська педагогіка. Водночас, православна педагогіка є відповіддю на намагання вітчизняних освітян виховувати духовність українських школярів і студентства на основі окультних доктрин, таких як антропософія, агні-йога тощо, адже у ній є усе необхідне для здійснення такого виховного впливу на людину, який допоможе останній словами о. Б. Нечипорова пройти шлях «відродження» і бути носієм духовності заснованої на високих цінностях християнства. Крім того, християнство має й історичну, культурно-спадкову прерогативу у вихованні молодого покоління, оскільки саме воно, на відміну від інших релігій, визначало вектор розвитку української суспільства протягом століть. Відтак, м'яко кажучи, дивними видаються спроби наукового обґрунтування виховання особистості засобами язичництва, наприклад, Велесової книги, існування якої взагалі ставиться під сумнів. Зважаючи на те, що виховання духовності, яким би «філософським» його не вважали прихильники охарактеризованих вище течій, неминуче передбачає зіткнення з вченням релігії, вважаємо за доцільне здійснювати його на основі християнства як основи духовних витоків нашого народу.

Таким чином, у філософському, психологічному і релігійному контексті духовність розглядається під двома кутами. З одного боку, вона розуміється як даність – у сукупності її статичних характеристик. В такому розумінні, вона визначається як специфічно людська риса, те, що становить незмінну сутність людини як її вроджена властивість. З іншого боку, духовність інтерпретують як заданість, розглядаючи її під кутом динамічних характеристик. У цьому розумінні духовність пов'язується з смислотворчою діяльністю, яку можна визначити як вироблення людиною власних смислів у процесі розуміння навколишнього світу, зв'язків, причин і цінностей, а також самої себе. Відтак, смислотворча діяльність розуміється як механізм духовного становлення людини.

Варто також виділити декілька визначальних для педагогічного тлумачення духовності тенденцій до визначення цього поняття в інших науках. Так, сьогодні чітко простежується тяжіння до трансцендентного розуміння духовності, як у релігійній, так і психологічній, філософській сферах. Зокрема, виявляється потужний потенціал християнського розуміння духовності представлений у роботах як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Паралельно з цим, незважаючи на секуляризований характер української освіти, педагоги сучасності все частіше шукають шляхів розв'язання проблеми духовності у релігійній царині, що у багатьох випадках пов'язується з християнською релігією. Виявлено, що центральним для розуміння духовності є поняття Духу з його внутрішнім життям, творчістю, домобудівництвом тощо.

На нашу думку, у педагогічному контексті духовність слід розуміти як визначальну характеристику особистості. Якщо говорити про українську освіту, ми вважаємо доцільним розглядати духовність насамперед як динамічний процес внутрішнього розвитку особистості, в основі якого лежить моральний вибір на основі цінностей християнства, але який не обмежується здійсненням цього морального вибору.

Звертаючись до християнських цінностей у вихованні в умовах світської школи, ми наголошуємо на глибшому розумінні духовного становлення людини аніж здійснення морального вибору (у такому випадку слід було б говорити про моральність). Зокрема, ми звертаємося до трансцендентного виміру духовності, який дозволяє розуміти духовне становлення людини як наближення до Бога з допомогою підпорядкування свого психофізичного розвитку її вищій, духовній, сутності, що є відображенням у ній Божого образу. Така внутрішня діяльність людини, втім, хоч і багато в чому залежить від вольових зу-

силь людини, пов'язана з впливом факторів незалежних від неї. Так, у православній педагогіці визнається існування трансцендентного світу, який представлений силами добра і зла. Тому духовне становлення розглядається у світлі дії в людині (незалежно від її волі) волі Божої, яка скеровує на шлях добра, і волі бісівської, що веде до зла.

Звідси випливають і основні компоненти духовності: життя Духу всередині людини, яке скеровує її до Бога, здійснення нею морального вибору на основі християнських цінностей і стремління до святості як ідеалу духовного становлення.

Література:

1. Аблеев С. Р. Этический гнозис XIX-XX веков: идейные стоки и философская типологизация [Электронный ресурс] /С.Р. Аблеев // Грани эпохи: этико-философский журнал. – 2010. – № 41. – Режим доступа до журналу: <http://grani.agni-age.net/publish.htm>

2. Авдіянець Г. Г. Формування духовних потреб молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 "Теорія і методика виховання" / Г. Г. Авдіянець. – Луганськ, 2001. – 21 с.

3. Андрушкевич А.А. Духовно-нравственное и нервно-психическое здоровье: медико-психологические аспекты диагностики, восстановления и формирования / А.А. Андрушкевич. – Н.Новгород, 2001.

4. Архим. Тихон (Секретарев). Основание жизни. Доклад на 3-их Корнильевских православных образовательных чтениях наместника Псково-Печерского монастыря архимандрита Тихона (Секретарева) / Архим. Тихон (Секретарев) [Электронный ресурс] // Православный педагогический журнал 'Глагол' – 2001. – № 6. – Режим доступа до статті: <http://www.glagol-online.ru/arc/n6/243/>

5. Баскова М. И. Социально-философские аспекты исследования духовности: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. философ. наук: спец. 09.00.11 "Социальная философия" [Электронный ресурс] / М.И.Баскова. – Кострома, 2006. – Режим доступа до автореф.: <http://www.dissercat.com/content/sotsialno-filosofskie-aspekty-issledovaniya-dukhovnosti>

6. Бех І. Д. Виховання особистості / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – Книга 1. – 278 с. Книга 2. – 342 с.

7. Богуш А.М. Дефініції "духовність" і "моральність" в аспекті національного виховання в Україні / А. М. Богуш // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах: Зб. наук. праць. – К., 2000. – Кн.1. – С. 18-23.

8. Бокачев, И. А. Духовность в контексте социально-философского анализа: автореф. дис. на соискание ученой степени док. философ. наук: спец. 09.00.11 "Социальная философия" [Электронный ресурс] / И.А.Бокачев. – Ставрополь, 2000. – Режим доступа до автореф.: <http://www.dissercat.com/content/dukhovnost-v-kontekste-sotsialno-filosofskogo-analiza>

9. Большой психологический словарь [Сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко]. – СПб.: ПРАЙМ – Еврознак, 2003. – 672 с.

10. Борисова Т.В. Онтологія духовності кризізму призму православної антропології [Електронний ресурс] / Т.В. Борисова // Интелект. Особистість. Цивілізація: Збірник наукових праць: Гол. ред. О.О. Шубін – Донецьк: Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. – 2009. – № 7. – Режим доступу до статті: http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/intelekt/2009_7/17.pdf

11. Бурцева Е. А. Проблема духовного бытия: (экзистенциально-феноменологический подход) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. философских наук: спец. 09.00.01 «Социальная философия» [Електронний ресурс] / Е. А. Бурцева. – Иваново, 2007. – Режим доступу до автореф.: <http://www.dissercat.com/content/problema-dukhovnogo-bytiya-ekzistentsialno-fenomenologicheskii-podkhod>

12. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки / О.І. Вишневський. – Дрогобич: КОЛО, 2003. – 528 с.

13. Даган, Д. Можно ли считать вальдорфские школы Рудольфа Штайнера нерелигиозными? [Електронний ресурс] / Д. Даган, Дж. Даар; [Сокращенный перевод с английского А. Л. Дворкина] // Free Inquiry – 1994. – Vol. 14. – № 2. – Режим доступу до статті: <http://sektoved.ru/enciclopedia.php>

14. Даниленко М. В. Іманентні особливості духовно-етичного виховання майбутніх вчителів / М.В.Даниленко, І.Г. Мельниченко // Проблеми сучасної педагогічної освіти: Педагогіка і психологія: Збірник наукових праць / Гол. ред.: О. В. Глузман. – Вид-во Кримського гуманітарного університету, 2007. – С. 13-29.

15. Еникеев М. И. Общая, социальная и юридическая психология: краткий энциклопедический словарь / М. И. Еникеев, О.А. Кочетков. – М.: Изд-во «Юридическая литература», 1997. – 448 с.

16. Завацкая Я. Вальдорфская школа. Впечатления матери [Електронний ресурс] / Я.Завацкая. – Режим доступу до статті: <http://www.kiev-orthodox.org/site/cults/1027/>).

17. Зуев А. В. Ілюзія духовності в світі інформаційної завершеності / А.В. Зуев // Актуальні проблеми духовності: Збірник наукових праць: Відп. ред. Я. В. Шрамко. – Кривий Ріг, 2007. – С. 29-38.

18. Ильин И. А. Собрание сочинений: [В 10 т]. – М. – 1994. – Т. 3. – 592 с.

19. Ильичева И. М. Психология духовности: автореф. дис. на соискание ученой степени д. психологических наук: спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» [Електронний ресурс] / И. М. Ильичева. – СПб., 2003. – Режим доступу до автореф.: <http://www.dissercat.com/content/psikhologiya-dukhovnosti>

20. Кальницька Л. С. Духовність як важлива категорія перехідної доби / Л.С.Кальницька // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: Матеріали других Ірпінських міжнародних науково-педаго-

гічних читань: Гол. ред. П.В. Мельник. – Ірпінь: Національна академія ДПС України. – 2004. – С. 83-88.

21. Крымский С. Б. Контуры духовности: Новые контексты идентификации / С. Б. Крымский // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 21-22.

22. Кримський, С. Принципи духовності XXI століття [Електронний ресурс] / С.Кримський // День. – 2002. – №210, п'ятниця, 15 листопада 2002 року. – Режим доступу до статті: <http://www.day.kiev.ua/290619?idsource=75112&mainlang=ukr>.

23. Лавриченко Н. Категорії "соціальність», "духовність» і "моральність» в сучасній педагогічній науці / Н.Лавриченко // Шлях освіти. – 2003. – № 1. – С. 7-11.

24. Литвин Л. В. Дослідження ідей вальдорфської педагогіки у вітчизняній педагогічній науці [Електронний ресурс] / Л. В. Литвин // Педагогічний процес: Теорія і практика: Збірник наукових праць: Гол. ред. С. О. Сисоєва. – К: АПН. – 2009. – №1. – С.100-105. – Режим доступу до статті: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pptp/2009_1/articles/2009/09_01ppllvdiv.pdf

25. Медвідь А. М. Формування духовності у студентів-юристів на заняттях з ораторського мистецтва / А. М. Медвідь, Ф. М. Медвідь // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: Матеріали других Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань: Гол. ред. П. В. Мельник. – Ірпінь: Національна академія ДПС України. – 2004. – С. 437-445.

26. Начала христианской психологии : учеб. пособие для вузов / [Братусь Б. С., Воейков В. Л., Воробьев С. Л. и др.]; отв. ред. Б. С. Братусь – М. : Наука, 1995. – 235 с.

27. Нечипоров Б. В. Введение в христианскую психологию / Б.В.Нечипоров. – М.: Школа – Пресс, 1994. –192 с.

28. Никодим Святогорец. Невидимая брань / Святогорец Никодим. – М. : Лепта Кн., 2007. – 544 с.

29. Педагогический энциклопедический словарь / [Под ред. Б. М. Бим-Бад]. – М.: Большая российская энциклопедия, 2003. – 527 с.

30. Педагогічний словник / [За ред. М. Д. Ярмаченка]. –К: Пед. думка, 2001. – 516с.

31. Попов, В. Я. Становление духовности личности : Социально-философский аспект: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. философ. наук: спец. 09.00.11 "Социальная философия» [Електронний ресурс] / В.Я.Попов. – Липецк, 2005. – Режим доступу до автореферату:

32. <http://www.dissercat.com/content/stanovlenie-dukhovnosti-lichnosti-sotsialno-filosofskii-aspekt>

33. Рысев С. Развитие теософской традиции: антропософия и учение Макса Генделя / С. Рысев [Електронний ресурс]. Режим доступу до роб. <http://www.ec-dejavu.net/a-2/Anthroposophie.html>

34. Саннікова Т. Сутність поняття "духовність»: світський і релігійний погляд [Електронний ресурс] / Т.Саннікова // Філософські дослідження:

Збірник наукових праць: Гол. ред. В. К. Суханцева. – Луганськ: Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – 2008. – № 9. – Режим доступу до статті: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Phd/2008.../sannikova.pdf

35. <http://www.dissercat.com/content/stanovlenie-dukhovnosti-lichnosti-sotsialno-filosofskii-aspekt>

36. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Психология человека. – М.: Школа – Пресс, 1995. – 383с.

37. Смирнова Л. Н. Феномен духовности: Социал.-филос. аспект анализа: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. философ. наук: спец. 09.00.11 «Социальная философия» [Электронный ресурс] / Л.М. Смирнова. – Москва, 1997. – Режим доступу до автореф.: <http://www.dissercat.com/content/fenomen-dukhovnosti-sotsial-filos-aspekt-analiza>

38. Современный философский словарь / [Под общ. ред. д.ф.н., проф. В. Е. Кемерова] – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2004. – 864 с.

39. Сухомлинська О.В. Рефлексії про генезу духовності в контексті виховання: на шляху до синтезу парадигм / О.В.Сухомлинська // Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції та пошук. – Київ, 1997. – С. 3-29.

40. Таевский Д. Агни-йога [Электронный ресурс] / Д.Таевский // История религии: Словарь / Режим доступу до статті http://religion.babr.ru/sink/a_u.htm

41. Таевский Д. Антропософия [Электронный ресурс] / Д.Таевский // История религии: Словарь / Режим доступу до статті <http://religion.babr.ru/sink/antrop.htm>

42. Турбовской Я. С. Духовность как объект методологического рассмотрения [Электронный ресурс] / Я. С. Турбовской // East View Information Services Online Databases. – Режим доступу до статті: <http://dlib.eastview.com/browse/doc/21008373>

43. Філософський енциклопедичний словник / [Колектив авт.] – К.: Абрис, 2002. – 741 с.

44. Фоменко К. М. Педагогічні умови духовної самореалізації старшокласників у навчально–виховному процесі загальноосвітньої школи: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» [Електронний ресурс] / К. М. Фоменко. – Луганськ, 2004. – 20с.

45. Чернуха Н. М. Духовний розвиток молодших школярів засобами національного мистецтва : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Н. М.Чернуха. – Луганськ, 1997. – 24 с.

46. Шевченко Г. П. Духовні цінності / Г. П. Шевченко // Педагогічна газета. – 2001. – №4. – С. 11.

47. Шевченко Г. П. Духовні цінності життя / Г. П. Шевченко – Духо-

вність особистості : методологія, теорія і практика: Збірник наукових праць / Гол. редактор: Г. П. Шевченко. – Вип. 5. – Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2004. – С. 3-15.

48. Шевченко Г. П. Педагогіка духовності / Г. П. Шевченко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: Збірник наукових праць / Гол. редактор: Г. П. Шевченко. – Вип. 1. – Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2004. – С. 3-9.

49. Шестун Е. В. Православные традиции духовно-нравственного становления человека (историко-теоретический аспект) [Електронний ресурс]: дис... доктора пед. наук: 13.00.01 / Шестун Евгений Владимирович. – Казань, 2005. – 384 с. – Режим доступу до дис.: <http://pokrov-forum.ru/library/disertacii/shestun/index.php>

50. Шрамко О. І. Мистецька освіта як шлях виховання духовності / О. І. Шрамко // Актуальні проблеми духовності: Збірник наукових праць: Відп. ред. Я. В. Шрамко. – Кривий Ріг, 2007. – С. 280-288.

51. Юзвак Ж. Духовність: погляд психолога / Ж. Юзвак // Початкова школа. – 2000. – №3. – С. 5-7.